

Вивчення творчості О. де Бальзака в середній та вищій школі: методичний та компаративний аспекти

У статті йдеться про особливості вивчення життя і творчості Оноре де Бальзака в контексті міжнаціональних стосунків. Простежено вплив української культури та традицій на творчість французького письменника. Акцентовано на українських особистісних стосунках Бальзака. Проаналізовано бачення України європейським письменником.

Сучасний стиль життя вимагає творчого підходу до уроку літератури та до всього процесу навчання. Компаративний підхід дає можливість формувати життєво необхідні компетенції, розширювати навчальні, виховні та світоглядні можливості здобувачів освіти в середній та вищій школах. У вивченні життя й творчості О. де Бальзака в курсі «Історія зарубіжної літератури» для здобувачів освіти ОПП «Українська мова та література. Світова література» рекомендовано використання елементів літературно-краєзнавчого спрямування. У шкільному викладанні можна вдатися до *інтегрованих уроків*, які поєднують матеріал зарубіжної літератури і української літератури, іноземної мови, історії, географії тощо. Продуктивним буде *урок культурологічного аналізу*, метою якого є вивчення твору (творів, творчості) у контексті культури конкретного народу чи історичного періоду. За структурою це може бути *урок-подорож*.

Ключові слова: творчість О. де Бальзака, зарубіжна література, компаративний метод, міжнаціональні стосунки, листи, Верхівня, Україна.

Серед завдань курсу зарубіжної літератури у середніх та вищих навчальних закладах – ознайомлення здобувачів освіти зі світовим історико-літературним процесом, життєвим і творчим шляхом видатних письменників минулого та сучасності. Вивчення персоналій глибоко вмотивоване на методичному рівні. Знання основних фактів біографії письменника допомагає краще зрозуміти його творчість, збагнути змістове наповнення основних образів і провідних мотивів. На основі вивчення життєвого шляху митця можна формувати мораль якості молоді – відданість справі, патріотизм, вірність друзям і коханим.

Широко вивчаються насамперед біографії та творчість першорядних представників світової літератури, до яких безсумнівно

належить французький письменник Оноре де Бальзак (1799–1850), якого вважають одним із засновників реалізму в європейській традиції.

Чинна програма зарубіжної літератури передбачає вивчення життя і творчості О. де Бальзака в 9 класі загальноосвітньої школи. Учні мають ознайомити з історією написання, структурою, тематикою та проблематикою «Людської комедії» (фр. *La Comédie humaine*) – багатотомною колекцією зв'язаних між собою творів, в яких відображено найрізноманітніші аспекти французького суспільства часів Реставрації та Липневої монархії. Велетенський цикл складається з 95 завершених творів (оповідань, повістей, романів та есе) й 48 незавершених творів, деякі з яких мали тільки назви.

Повість «Гобсек» (1830) пропонувано для текстового вивчення в обов'язковому списку, а «Шагренева шкіра» (1831) й «Батько Горію» (1834) – у додатковому (один твір за вибором) [3].

Вивчення творчості певного письменника реалізує водночас формування різних компетентностей. Також програма зарубіжної літератури відображає чотири змістові лінії літературного компонента Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти: *емоційно-ціннісну, літературознавчу, культурологічну, компаративну*. Зокрема компаративна лінія реалізована в програмі у рубриці «*Елементи компаративістики*» (ЕК), поданої до кожного розділу програми. Звернення до порівняльних студій у шкільному вивченні зарубіжної літератури забезпечує установлення зв'язків між українською та іноземними культурами (генетичних, контактних, типологічних та ін.); передбачає розгляд традиційних тем, мандрівних сюжетів, «вічних» образів у різних літературах; зіставлення оригіналів та україномовних перекладів інонаціональних творів; увиразнення особливостей української культури й літератури на тлі світової; демонстрацію лексичного багатства й невичерпних стилістичних можливостей української мови, а також поглиблення знань і розвиток навичок учнів з іноземних мов. Зміст компаративної лінії може бути творчо використаний учителем на тому матеріалі, який якнайкраще ілюструє зв'язки української культури зі світовою. Творчість О. де Бальзака в такому контексті – дуже вдячний матеріал, адже французького письменника багато що пов'язує з Україною.

Ще одним важливим аспектом позначена тема *Бальзак і Україна*. Згідно з Державним стандартом базової та повної загальної середньої освіти всі освітні галузі повинні мати *українознавче спрямування*, що

безпосередньо стосується літературного компонента галузі «Мови і літератури», до якого належить предмет «Зарубіжна література».

У процесі викладання літератури доцільно використовувати матеріали, які свідчили б про причетність українців до творення світової цивілізації, а також зацікавленість іноземців нашою культурою, у тому числі й літературою.

Учителі-методисти, літературознавці постійно приділяють зазначеним вище аспектам увагу. Показова в цьому плані праця Ю. Ковбасенка «Біографія письменника і викладання літератури». Один із її розділів має назву «Україна в житті і творчості письменників», в якому автор пропонує розглядати зв'язки України з видатними іноземними письменниками за такими напрямками: 1. Творчі зв'язки письменників з Україною (використання української тематики, персонажів тощо). 2. Вплив України на творчий та життєвий шлях письменника. 3. Особисті зв'язки зарубіжних письменників з видатними українськими діячами [4, с. 33].

Мета статті – простежити українську сторінку в творчості французького письменника-реаліста, майстра соціального роману XIX ст. О. де Бальзака та надати рекомендації щодо цього матеріалу в шкільному та вузівському курсі зарубіжної літератури.

Розпочинаючи вивчення творчості письменника, необхідно дуже добре простежити його життєвий шлях, коло його спілкування, листування. При цьому варто враховувати: рукописні тексти письменника (при можливості); епістолярну спадщину митця; мемуари (при наявності); краєзнавчі матеріали, які пов'язані з місцем народження та проживання письменника; фотоматеріали та архівні документи; періодичні видання, у яких публікувався митець, або були матеріали про нього; біографічні матеріали, а також фонди бібліотек та інтернет-ресурсів про життя та творчість письменника; яке місце в житті та творчості письменника займає Україна.

До проблеми перебування О. де Бальзака в Україні вже не раз зверталися в літературознавстві, зокрема французькому. Проте французькі літературознавці розглядали цю тему у вузько біографічному плані, зосереджуючи увагу на історії стосунків письменника з Евеліною Ганською, і не цікавились тим, як він ставився до України та сприймав її. Це простежимо у працях М. Бутрона «Правдивий образ пані Ганської» (1927), П. Арро «Пані Ганська. Останнє кохання Бальзака» (1949), С. Корвін-Піотровської «Бальзак і слов'янський

світ». 1937 р. вийшло ґрунтовне дослідження Л. Гроссмана «Бальзак в Росії», в якому також досить широко висвітлено перебування автора «Людської комедії» в Україні та сприймання ним тогочасної української дійсності. Згадана праця стала основою для роману Н. Рибачка «Помилка Оноре де Бальзака» (1940). Д. Наливайко розглядає питання *Бальзак і Україна* в контексті інтересів письменника до слов'янського світу, а головне, основна увага автора приділяється проблемі сприйняття й тлумачення ним української соціальної дійсності та її відтворення в його художньому доробку.

Перші згадки про Україну з'явилися в епістолярній спадщині О. де Бальзака незабаром після початку листування з Евеліною Ганською. Уже під час першої зустрічі в Невшателі Ганські запрошують Бальзака у Верхівню, про що він негайно інформує свою сестру Лауру: «Я поїду подивитись на Україну, і ми домовились також про подорож до Криму, краю маловідомого, про який говорять, що він в тисячу разів кращий Швейцарії та Італії» [1, с. 178]. Бальзак відразу ж горить бажанням вирушити на Україну, і коли Ганська в завуальованій формі відмовляє його від подорожі, посилаючись на важку дорогу, письменник рішуче заявляє їй: «Чим більше ви відговорюєте мене їхати у Верхівню, вважаючи, що це було б дуже втомливо, тим скоріше я приїду» [1, с. 167].

У листі від 1837 р. Бальзак писав Ганській, що він прагне потрапити в Україну, як прагнуть до оази в пустелі. Навіть в його епістолярній спадщині кінця 1830-х рр. – періоду охолодження в стосунках із польською поміщицею – досить часто трапляються згадки про далеку слов'янську країну. Подорожуючи Францією, Бальзак подумки звертався до України, з якою у нього асоціювалися провінції Босс і Беррі. «Ви не повірите, – пише він Ганській 18 лютого 1838 р., – як я мріяв про вас, проїжджаючи Бос і Беррі. Це ваша Україна, тільки менших розмірів, і кожен раз, проїжджаючи їх, я звертаюсь думкою до Верхівні. Ці дві рівнини дуже високі, ми в Іссудені знаходимось на 600 футів вище рівня моря, і навкруги лише хліба, виноградники, гаї. А в Босі такі високі ціни на землю, що зовсім не висаджують дерев» [1, с. 187]. У 1838 р., під час свого перебування в Сардинії, французький літератор розробляв план морської подорожі з Марселя до Одеси, а 1840 р. він писав Ганській, що завжди подумки звертається до України [1, с. 290].

Частина дослідників життя і творчості письменника вважають, що лише кохання до Ганської спонукало Бальзака на далеку подорож.

Але ми погоджуємось із науковцями, котрі називають причиною поїздки письменника також і прагнення побачити ще одну маловідому французам країну, де він сподівався зустріти новий типаж для творів, набратися вражень.

В Україні Бальзака вразили безмежні простори, величезні природні багатства і різючі контрасти. Про містечко Радивилів письменник написав, що це «купа дерев'яних халуп, які тримаються на ногах завдяки спеціальній ласці провидіння. Жодного метра бруку. Всі вулиці з утопаної землі» [1, с. 145]. Готельний сервіс і дороги справили на Бальзака найбільше враження. Наприклад, бродівський готель «Руський дім» він назвав «місцем, яке лише дещо поступається французьким тюрмам» [1, с. 147]. А в Радивілові, коли його екіпаж загруз у дорожній багнюці так, що не було видно коліс, довелося кликати на підмогу місцевих селян. П'ятеро здоровенних чоловіків нічого не змогли вдіяти, «лише коли підмога збільшилася до шістнадцяти, карету вдалося витягти» [1, с. 148].

Перебуваючи в Україні, О. де Бальзак ділиться своїми враженнями у листах до рідних і друзів. Він пише про відсталість кріпосницької економіки, застарілі методи ведення господарства, безтурботність і марнотратство поміщиків, відсутність транспорту і, вступаючи в суперечку з самим собою, починає освоювати нові, буржуазні методи господарювання. Він цікавиться маєтком Ганської і своїми думками з цього приводу ділиться в листах, роблячи критичні зауваження. «Неможливо уявити собі величезних багатств, які навалені в Росії і гинуть через відсутність транспорту» [1, с. 140], – пише він в одному з листів. Через два роки він повідомляє про загибель врожаю у Верхівні, знищеного бур'янами. Не раз пише він про пожежі, що час від часу нищать то поміщицькі фільварки, то селянські садиби. Описуються в листах також кріпосницькі звичаї, однак без обурення й протесту. Листи розповідають про епідемії, які спустошували міста і села України, про майже повну відсутність медичного обслуговування населення. Обурення викликали у Бальзака лихварі-євреї, з якими «Шейлок не йде ні в яке порівняння». Таким чином, в листах поступово вимальовується справжня картина життя українського села [2, с. 181].

У листах до родичів та друзів у Франції Бальзак неодноразово висловлював своє захоплення обдарованістю українського народу. Він відкрив в Україні 77 способів приготування хліба, любив слухати

народні пісні у виконанні кріпосного скрипаля Мусія. Письменник був вражений художнім талантом селянина-коваля з маєтку Ганських у Верхівні, у зв'язку з чим писав до французького скульптора Лоран-Жана: «У нас тут є людина, котра виробляє з заліза чудові речі. Якщо ти вишлеш мені малюнок кубка, навіть найскладніший, він зуміє його викувати з заліза або срібла. Це Бенвенуто Челліні, який виріс серед України, неначе гриб. Добре було б, якби ти додав до малюнка кілька гарних гравюр; я поверну тобі з вдячністю гроші. Якщо все це ти мені перешлеш, ми допоможемо великому, гідному поваги художнику, надавши йому моделі» [1, с. 125].

Дослідивши переважно епістолярну спадщину письменника, яка досить таки багата (лише 444 листи адресовані Евеліні Ганській, які вийшли у Франції двотомником «*Lettres a madame Ganska*»), можемо з упевненістю сказати, що він надзвичайно позитивно сприймав український народ, захоплювався українською природою та був зачарований церквами і соборами Києва, який неодноразово називав «північним Римом». Оноре де Бальзак особливо підкреслює працьовитість українців та бажання вдосконалюватись.

Дуже важливо використати матеріали листування на уроці чи на лекційному вузівському занятті, тим самим ми подаємо матеріал із перших вуст і сформуємо цілісне бачення України французьким письменником.

Перебування в Україні справило великий вплив не тільки на особистість, а й на творчість Оноре де Бальзака. Саме проживаючи у Верхівні він написав «Мачуху», «Зворотний бік сучасної історії», «Петро I та Катерина», «Дрібні буржуа», «Театр, яким він є», «Жіночий характер».

Вирушаючи в подорож Україною письменник домовився з паризьким редактором А. Бертенем стосовно публікації своїх спогадів про поїздку на сторінках часопису *Journal des Débats*. У жовтні 1847 р. у Верхівні він почав писати адресований А. Бертену нарис «Лист про Київ», який так і залишився незавершеним, а уривки з нього були опубліковані лише в 1927 р. Приступаючи до роботи над твором, автор ставив собі за мету створити детальний опис «святого міста Києва» на противагу оповідям тих авторів, які мандруючи Російською імперією, основну увагу приділяли Москві та Санкт-Петербургу. «Побачивши католицький Рим, – писав Бальзак, – я мав палке бажання побачити Рим грецький. Петербург – місто в колисці,

вік Москви не перевищує людський, але Київ – це вічне місто Півночі» [1, с. 135]. На жаль, його задум залишився нездійсненим, адже незавершений «Лист про Київ» – це подорожні нотатки митця на шляху до «вічного міста». Стиль нарису дуже схожий на твір Ж. де Сталь «Десять років вигнання». У своїй праці Бальзак посилається на С. Робера, визнає його видатні досягнення в галузі вивчення слов'янської філології і водночас заперечує ідею союзу слов'ян, яку вважає такою само утопічною, як і пропаганда об'єднання Німеччини [2, с. 52].

Привертає увагу вміщений у «Листі про Київ» опис єврейських громад України: Бальзак виклав свої враження від побуту, релігійних звичаїв, професійних занять, національного вбрання, прикрас побачених ним євреїв.

На відміну від своїх колег – сучасних йому французьких письменників – Бальзак розглядав Україну як частину Росії. Серед нечисленних рядків незакінченого нарису, присвячених власне Києву, знаходимо такі характеристики: «Столиця України Київ – святе місто, колишня метрополія, татарський і російський Рим, старший за Москву, резиденція російських царів за тих часів, коли ті царі залежали від великих орд...» [1, с. 125]. Говорячи про Київ, постійно звертав увагу на його красу та переваги перед Москвою та Петербургом. У такий спосіб Бальзак демонстрував обізнаність у царині історії слов'ян. Вивчаючи творчість письменника, на це необхідно звернути увагу здобувачів освіти в середній та вищій школі.

У вступі до «Листа про Київ» автор закликав колег до серйозного вивчення Росії і наголошував, що Наполеон, помираючи, розглядав її як загрозу для Європи, бо російський народ, на думку письменника, найкраще у світі організований для війн [1, с. 152]. Свою войовничість російський народ демонструє дотепер.

Найбільш цікаві у нарисі розділи про життя українських селян. У зображенні Бальзака вони виглядають щасливими пейзажами (*paysans* – фр. селяни), які ведуть безтурботне, майже ідилічне існування в мальовничих селах серед родючих нив. «Всюди, – пише Бальзак, – я бачив групи селян і селянок, які йшли на роботу або повертались додому, дуже весело, безтурботною ходою і майже завжди з піснями» [1, с. 145]. Констатуючи, що вигляд їх веселіший, ніж вигляд простих людей на дорогах Франції, письменник говорить: «І нема нічого більш природного. Коли я ознайомився з умовами життя селян Польщі і Росії, мені стало цілком зрозумілим щастя цих людей» [1, с. 146].

Що стосується умов життя українського селянина, то він має будиночок, земельний наділ, за який три дні на тиждень відбуває панщину, майже не знає податків, відчуває піклування поміщика. І Бальзак переконаний, що для українського селянина буде не краще, коли він звільниться від опіки поміщика і одержуватиме платню за роботу, як це сталося з французьким селянином.

На змалювання українського життя в такому ключі свій відбиток наклали ілюзії Бальзака щодо монархії Миколи I, його культ «сильної влади», у якому він вбачав надіндивідуальну, надкласову силу, покликану стояти на охороні «суспільного організму», впорядковувати і спрямовувати хаос індивідуальних інтересів і пристрастей. Звідси поява прихильності до самодержавства Миколи I, яка здалеку уявлялась йому втіленням суспільного порядку, на противагу буржуазній Франції з хижацькими апетитами, з її хронічними соціальними потрясіннями. Розвиткові цих ілюзій сприяло зближення з Ганською, в родині якої панував справжній культ Романових. Вороже ставлячись до всього російського, Ганська разом з тим схилилася перед Миколою I як охоронцем інтересів дворянства [2, с. 184].

З «Листа про Київ» бачимо, що розвиток капіталістичних відносин на селі Бальзак оцінював негативно, вбачав у ньому процес, небезпечний для «суспільного цілого». Після цього стає зрозумілим, чому він із задоволенням констатував порівняно слабе проникнення буржуазних відносин в українське село. Багатих селян, які мають гроші, зазначав він, тут дуже мало, це «виняток із свого класу» [2, с. 164]. Українські селяни, на його думку, не «не зіпсовані» буржуазною цивілізацією і саме тому Бальзак вважає їх щасливими. Але, як виявляється далі, це щастя впливає з неспроможності усвідомити своє тяжке життя, своє принижене становище напівраба. На думку Бальзака, оскільки потреби українського селянина цілком примітивні, оскільки вони здебільшого задовольняються, а про інші він має уявлення, то завдяки такій «гармонії» він і повинен почувати себе щасливим [2, с. 186]. Тобто у ставленні до селянського питання на Україні розкриваються далеко не кращі сторони світогляду Бальзака.

У Верхівні французький письменник працював над драмою «Мачуха» (1848) та повістю «Утаємничений» (залишилася в рукописі) – останнім твором «Людської комедії». До «українського» доробку належать романи «Депутат від Арсі» (1854) та «Дрібні буржуа» (1855), а також робота над романом «Селяни» (1844), який завершувала Евеліна Ганська.

Український матеріал опосередковано входить в роман «Селяни», який є своєрідним підсумковим твором «Людської комедії». Безперечно, головним джерелом роману вистапила французька дійсність, соціальні процеси й класова боротьба, що точилася у французькому селі, а також особисті враження письменника. Водночас у процесі написання твору автор використовував інші матеріали, які прямо стосувалися трактованої в ньому проблеми «війни хатини проти палацу», допомагали реалістичному її відтворенню. Саме в цьому розрізі й слід ставити питання про опосередковане переломлення українського матеріалу в романі «Селяни».

Під час роботи над романом важливим джерелом для Бальзака було листування з Ганською. Питання поміщицького землеволодіння, життя селян, протилежність їх інтересів і прагнень інтересам землевласників посідають значне місце в листах, особливо 1840-х рр., коли письменник інтенсивно працював над романом. Листування вводило його в атмосферу життя великих поміщицьких маєтків, давало факти і деталі для відтворення прихованої, але впертої боротьби селян із поміщиками [5, с. 108].

Становище в українському селі 1830–40-х рр. було іншим, ніж у французькому селі періоду Реставрації: воно не знало буржуазної революції з конфіскацією дворянських земель, у ньому ще порівняно слабкими були буржуазні відносини, зберігалось кріпацтво, з яким французькі селяни давно покінчили. Але головне в тому, що і в українському селі відбувалась, й до того ж у зовні схожій формі, класова боротьба селян із поміщиками. Ганська писала Бальзаку про «підривну діяльність» селян, про розкрадання збіжжя, порубки лісів, підпали і т. д., про невдоволення і бунти. Ймовірно, що змальовуючи графа Монкорне в оточенні загальної ненависті, в повсякденній боротьбі з «грабіжництвом» селян, Бальзак певною мірою спирався на досвід Ганських.

Україна вразила Бальзака величчю, а Верхівня – багатствами й просторами земель, які належали її власникам. Серед західноєвропейських письменників першої половини ХІХ ст. не один Бальзак торкнувся української теми – вона увійшла також у творчість мадам де Сталь, Байрона, Гюго, Меріме і деяких інших письменників. Але річ у тім, що інтерес Бальзака до України принципово інший, ніж у романтиків і Меріме. На відміну від них, Бальзак насамперед цікавився не історією України, її яскравим національним колоритом,

а тогочасним соціальним життям, розглядаючи його в загальному плані своїх суспільно-політичних поглядів на невідому, але таку багату працюючими людьми, землю. На цьому важливо зацентрувати увагу здобувачів освіти різного рівня.

Отже, вивчаючи творчість О. де Бальзака в курсі зарубіжної літератури варто насамперед дотримуватися компаративного підходу. У шкільному викладанні можна вдатися до *інтегрованих уроків*, які поєднують матеріал зарубіжної літератури і української літератури, іноземної мови, історії, географії тощо. Продуктивним буде й *урок культурологічного аналізу*, метою якого є вивчення твору (творів, творчості) у контексті культури конкретного народу та історичного періоду. За структурою це може бути *урок-подорож*. Відповідно, викладаючи здобувачам освіти ОПП «Українська мова та література. Світова література» тему «Творчість О. де Бальзака» варто звернути увагу на методичні та компаративні аспекти.

Література

1. Бальзак О. де. Собрание сочинений: в 15 т. Т. 15. Москва: Худ. лит., 1955. 714 с.
2. Варненська М. В. Романтична подорож Оноре. Київ: Молодь, 1963. 292 с.
3. Зарубіжна література. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів 5–9 класи (2012 р. зі змінами 2015–2017 рр.). URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas>
4. Ковбасенко Ю. І. Україна в житті і творчості письменників. *Тема*. 2002. № 2. С. 31–37.
5. Козельський Ян. Бальзак у Верховні. Київ, 2002. 125 с.

References

1. Balzac O. de. *Sobranie sochynenyi: v 15 t. T. 15* [Collection of works: in 15 vols. Vol. 15]. Moscow, 1955. 714 p.
2. Varnenska M. V. *Romantychna podorozh Onore* [A romantic trip to Honore]. Kyiv, 1963. 292 p.
3. *Zarubizhna literatura. Prohrama dlia zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv 5–9 klasy (2012 r. zi zminamy 2015–2017 rr.)* [Foreign literature. Program for secondary schools grades 5-9 (2012 with changes in 2015-2017)]. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas>
4. Kovbasenko Yu. I. *Ukraine v zhytti i tvorchoosti pysmennykiv* [Ukraine in the life and work of writers]. In: *Tema*. 2002. No. 2. P. 31–37.
5. Kozelskyi Yan. *Balzak u Verkhivni* [Balzac in the Supreme]. Kyiv, 2002. 125 p.

Tetiana Marchenko. Study of O. de Balzac's Works in Middle and High School: Methodical and Comparative Aspects. The article deals with features of the study of the life and work of Honore de Balzac in the context of interethnic relations. The influence of Ukrainian culture and tradition on the work of the French writer can be traced. The vision of Ukraine by the European writer is analyzed.

The modern style of life requires creative approach to the literature lesson and the whole process of learning. Comparative method gives the opportunity to form vital competencies, to expand the educational, upbringing and worldview opportunities of students in secondary and high schools. In the study of the life and work of O. de Balzac in the course "History of Foreign Literature" for students the specialty "014 Secondary Education (Language and Literature (Polish))" the use of elements of literary and local lore is recommended. Integrated lessons can be used in school teaching, which combine the material of foreign literature and Ukrainian literature, foreign language, history, geography, etc. The lesson of culture lens, which aims to study a work (works, creations) in the context of the culture of a particular nation or historical period, is seen as productive. In structure, it can be a lesson-journey.

Key words: works by O. de Balzac, foreign literature, comparative method, interethnic relations, letters, Verkhovna, Ukraine.

Марченко Тетяна Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії літератури та зарубіжної літератури Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки; <https://orcid.org/0000-0001-7293-872>; marchenkotatjana966@ukr.net